

När Bo Dockered gjorde en Erik Åsbrink Om verbfraser med aktionella eponymer

Sven-Göran Malmgren

En artikel i Dagens Nyheter den 20 augusti 2002 inleddes på följande tänkvärda sätt: ”Tidigare LRF-basen Bo Dockered har gjort en Erik Åsbrink”. Eftersom läsarna inte utan vidare kunde förväntas förstå innebörden följde strax en förklaring: Dockered hade, liksom tidigare Erik Åsbrink, ”blivit kär i en medarbetare” och som följd av detta valt att avgå i förtid från sitt uppdrag som ordförande för Folkrorelserådet. Det sista skulle man möjligen kunna kalla ”en omvänd Erik Åsbrink” – den förälskade finansministern fick ju sitta kvar ett tag medan däremot hans statsrådskollega och nya kärlek Ylva Johansson tvingades avgå.

Konstruktioner av typen *göra en Erik Åsbrink* tycks ha blivit allt vanligare sedan början av 1990-talet. De är ofta mycket slagkraftiga och roliga och används därför gärna i lättare tidningsprosa, t.ex. idrotts- och nöjesreportage. Typen uppmärksammas välförtjänt i *Nyordsboken* under uppslagsordet **göra en XX[are]** och får där förklaringen ’göra ngt som en viss, namngiven person tidigare uppmärksammats för’. Som årtal för första belägg anges 1992. Man kan säga, att egennamnet (*Erik Åsbrink, XX*) åtminstone tillfälligt fungerar som en sorts appellativ, eftersom det har kommit att beteckna en handling snarare än en person. Appellativer som bildats på grundval av egennamn brukar kallas *eponymer* (Bergh 2000). Fraser av typen *göra en XX(are)* innehåller sålunda en speciell sorts eponymer, som förslagsvis skulle kunna kallas *aktionella eponymer*, eller förkortat *AE*. Verbfraser av typen *göra en Erik Åsbrink* kan då förkortat kallas *AE-fraser*.

En sökning i de allmänt tillgängliga tidningsmaterialen från 1990-talet i Språkbanken (Press 95, 96, 97 och 98) på fraserna *göra/gör/gjorde/gjort en ...*) ger 34 träffar. De återfinns i något redigerad form i tabell 1 i slutet av uppsatsen. Det är att märka att Press 97 och Press 98 är ungefär dubbelt så stora som de båda äldre korpusarna. Det är troligt att det finns fler AE-fraser än de som påträffats genom denna enkla

sökning, t.ex. fraser av typen *göra ännu en Åsbrink*. Av tidsskäl nöjer jag mig dock här med att göra den enklaste sökningen.

Som Nyordsboken riktigt påpekar, kan man ofta välja mellan två eponymvarianter, det rena egennamnet och egennamnet avlett med suffixet *-are*. Man skulle kunna säga *göra en Åsbrinkare*, och frasen *göra en Winbergare* är autentisk. Det tycks dock framgå av beläggsamlingen att den suffixlösa eponymvarianten är långt vanligare än den suffigerade. Mitt allmänna intryck, grundat på belägg som är påträffade efter 1998, är också att den suffigerade varianten håller på att tappa mark, från att tidigare ha varit ganska vanlig. Möjligen är den suffixlösa varianten yngre än den suffigerade; i varje fall minns jag själv uttryck av typen *göra en XXare* i talspråksjargong från 1970-talet, men inga så gamla uttryck av typen *göra en XX*.

Nyordsboken tar som uppslagsord upp den prototypiska AE-frasen, och det är förstås helt legitimt. I en mer generell beskrivning bör det noteras att verbet inte behöver vara *göra* (utan också kan vara t.ex. *svara för*, *prester*), att eponymen inte behöver utgå från ett personnamn (se *Ljungskile* i beläggsamlingen) eller ens från ett namn (se *svensk* i beläggsamlingen)¹ samt att personen som eponymen har samband med inte själv behöver ha utfört någon handling. Jag bortser i fortsättningen från verbvariationen men tar i viss mån upp variationen som har att göra med eponymen.

Jag börjar emellertid med att ta upp frågan om konstruktionen möjligen har några föregångare som är avsevärt äldre än Nyordsbokens första belägg.

En sökning i Språkbankens äldre material (Dagens Nyheter 1987, Press 76, Press 65 etc.) verkar inte ge några träffar, i varje fall inte om man söker på det enklaste sättet (*göra/gör/gjorde/gjort en ...*). Sökning i SAOB/OSA-databasen på substantiv som slutar på *-are* – den enda praktiskt möjliga sökningen – ger en viktig träff som vi återkommer till och som även noteras i Bergh (2000). Det är denna ”eponymordbok” som är den mest relevanta källan i sammanhanget. (Med tanke på vissa av de autentiska AE-fraserna använder jag dock termen *eponym* i en något vidare innebörd än Bergh.)

I Berghs ordbok tas ungefär 250 svenska eponymer upp. För att vara tänkbara som föregångare till typen *Erik Åsbrink* eller *winbergare* bör de äldre eponymerna vara nominala avledningar (inklusive nollavledningar). Sammansättningar som t.ex. *Pyrrhusseger* och *judaskyss* är visserligen ”aktionella”, men de kan knappast ha spelat någon roll för

¹ Strängt taget är det då inte fråga om en eponym, men det tillåter jag mig att bortse från.

uppkomsten av den typ som intresserar oss här. Bland avledningarna, inklusive nollavledningarna, i Berghs samling är en förkrossande majoritet icke-aktionella. Det gäller t.ex. eponymer som betecknar en fysikalisk storhet (*Ångström*, *Celsius*), ett ämne (*makadam*) eller en anhängare av någons lära (*lästadian*). Andra eponymer utgår visserligen från en persons handlingar men betecknar inte dessa handlingar utan personen. Hit hör t.ex. *huligan*, *quisling* och *Casanova*. Ingen av dessa eponymer kan ingå i frasen *göra en XX(are)*.¹ Ytterligare andra eponymer som kan utmönstras i det här sammanhanget är visserligen ”aktionella”, men inte substantiv utan verb, t.ex. *wallraffa*.

I hela Berghs samling återstår till sist fem kandidater till beteckningen *aktionella eponymer*. Den äldsta av dessa kandidater är *bojkott*, ett ord som är belagt redan 1892 i svenskan. Men det är ingen äkta aktionell eponym, trots att uttrycket *göra* (eller *genomföra*) *en bojkott* betecknar en handling som har samband med en irländsk förvaltare på 1870-talet vid namn *Boycott*. Saken är emellertid den att personen ifråga inte var *utförare av utan föremål för* denna handling (alltså en typ av blockad). Lite mer tekniskt uttryckt: i uttrycket *göra en bojkott* (från början *boycott*) är *Boycott* inte subjekt utan objekt i den inbäddade sats som döljer sig bakom eponymen. Men trots allt är vi nu i närheten av en föregångare till typen *göra en Erik Åsbrink*.

Den första äkta aktionella eponymen i Berghs samling dyker upp bara några år efter *bojkott*, och ordet är *mollbergare*. Det är också medtaget i SAOB där årtalet för dess första belägg uppges vara 1897. En *mollbergare* är som bekant ett simhopp, närmare bestämt ett simhopp som en simlärare Mollberg i Uppsala lär ha varit den förste att utföra, och naturligtvis har man utan vidare kunnat säga *göra en mollbergare*.

Ytterligare några år senare dyker en ny aktionell eponym upp, nämligen *salchov* (och särskilt kanske *dubbel salchov*). Det är här fråga om avancerade konståkningshopp, först utförda av dansk-svensken Ulrik Salchov, och beteckningarna existerar senast 1905. Därmed har vi hittat nära hundra år gamla föregångare både till typen *göra en Åsbrink* och till typen *göra en winbergare*.

Det finns ytterligare minst två relativt gamla aktionella eponymer och AE-fraser i svenskan. Den ena är *nelson*, som framför allt ingår i sammansättningarna *halvnelson* och *dubbelnelson*. Vi har här att göra med brottningsstermer som lär kunna ledas tillbaka till en icke identifierad engelsman med ett namn som i varje fall liknar *Nelson*. Den andra är

¹ I varje fall – troligen – inte före 1980- eller 1990-talet. Däremot skulle man kunna tänka sig en *nybildad* fras *göra en Quisling* ’förråda sitt land’, men det är inte relevant i sammanhanget.

gallup (1948), som nog i högre grad än andra aktionella eponymer uppfattas som en ellips, nämligen av *gallupundersökning*. Men att *göra en gallup* betyder i princip att utföra samma handling som George Gallup en gång utförde, och därmed är det fråga om ännu en äkta aktionell eponym och en äkta AE-fras.

Dessa fyra aktionella eponymer resp. AE-fraser tas upp i allmänna ordböcker och får sägas vara väl lexikaliserade. Det är intressant att tre av dem kommer från sportspråket och att de båda äldsta betecknar en sorts hopp. Går man längre in i fackterminologier, och kanske särskilt i idrottsterminologier, är det troligt att man hittar fler äldre aktionella eponymer, knappast dock några som är lika väl etablerade i allmänspråket som de fyra som tagits upp här.

Det bör kanske sägas att det kan finnas en skillnad mellan dessa "gamla" AE-fraser och den moderna typen *göra en Åsbrink*. De flesta av de moderna AE-fraserna ger aldrig upphov till någon självständig eponym utan förekommer bara tillsammans med verbet *göra*. I de äldre AE-fraserna, från *göra en mollbergare* och framåt, är det troligen eponymer som är primär och AE-frasen sekundär. Trots det menar jag att man kan se dem som föregångare till de moderna AE-fraserna.

Också en annan sak bör betonas. Trogen den traditionella definitionen av *eponym* tar Bergh bara upp substantiv som utgår från personnamn. Om man även undersöker liknande substantiv som utgår från ortnamn finner man troligen äldre föregångare till typen *göra en XX(are)*. Exempelvis torde beteckningarna på många äldre danser sammanfalla med inbyggarnamn, även om de kanske inte alltid uppfattats så av svenskar (*polka* går enligt en teori tillbaka på betydelsen 'polsk kvinna'; *rheinländer* som dansbeteckning kan av svenskar ha uppfattats som härlett ur betydelsen 'person från Rhenlandet').

Mer i förbigående kan också ett par andra möjliga föregångare nämnas, nämligen substantiven *avstickare* och *insändare*. Det är här inte fråga om eponymer utan om (ursprungliga) personbeteckningar i aktionell användning. Att *göra en avstickare* innebär, med en etymologiserande analys, att utföra den handling som en "avstickare" (i betydelsen 'person som gör en extratur under en resa') utför.

Vi kan dra slutsatsen att typen *göra en XX(are)* inte är ny, men att den förmodligen har varit mer eller mindre "vilande" i många decennier före 1980- eller 90-talet. Att den har fått ett starkt uppsving under de senaste tio åren står hur som helst utom allt tvivel.

Det kan nämnas, att motsvarigheten till vår konstruktionstyp finns i engelskan, även om jag inte har några uppgifter om dess aktuella produktivitet. Däremot tycks den i stort sett inte finnas i tyskan och inte

heller i danskan och norskan. (I varje fall kunde tillfrågade språkvetare inte ge några exempel på sina resp. modersmål vintern 2003.) Det äldsta exemplet som tas upp i OED (art. **do**) är från 1934 och lustigt nog har det viss svensk anknytning:

'To do a Gaynor' means to smile upwards through eyes swimming with tears, a tribute to Janet Gaynor's ability to switch on the 'sunshine through the tears'. 'To do a Garbo', on the other hand, means to be proud, aloof, and unbending.¹

Vi ska nu titta lite närmare på beläggsamlingen från åren 1995–98 (tabell 1 sist i uppsatsen). Vi ska dels se på frasernas nominala – vanligen eponymiska – del, dels på vilka krav en lyckad AE-fras kanske bör uppfylla. Slutligen kommer en helt ny AE-fras med stort genomslag att diskuteras en smula.

Redan tidigare har vi konstaterat att typen *göra en XX* (t.ex. *en Åsbrink* eller *en Berlusconi*) är mycket vanligare än typen *göra en XXare* (t.ex. *en winbergare*). En orsak till detta ligger i öppen dag – nollavledningen är alltid möjlig, men *-are*-avledningen är ofta omöjlig av fonologiska skäl (**Berlusconiare*, **Beatlesare*, *?erlandrare*). Däremot är det nog så att *-are*-avledningen tydligare signalerar att det är fråga om en eponym och därför i vissa fall fungerar bättre självständigt, utanför AE-frasen.

Den aktionella eponymen går oftast tillbaka på ett personnamn, men även geografiska namn kan förekomma. Det är dock normalt fråga om geografiska namn i sekundär användning, ofta som namn på klubbar, landslag o.d. – alltså visserligen inte personer, men väl kollektiv. ”Personifieringen” markeras ibland med genusbyte; trots att *Sverige* som geografiskt namn har neutralt genus (*det Sverige vi älskar* etc.) måste det heta *göra en Sverige*. Också stadsnamnet *Helsingborg* får anses personifierat i den svårtolkade meningen *flera politiska partier i Norrtälje tycker att det är dags att göra en Helsingborg* (dvs. ändra stavningen från *Norrtälje* till *Norrtelje* analogt med stavningsreformen *Hälsingborg* > *Helsingborg* som genomfördes för många år sedan).

De flesta av de 34 AE-fraserna är tämligen jämnt fördelade på tre ämnesområden, sport (11), nöjesliv (10) och politik (9). Detta är inte särskilt oväntat. Språket på tidningarnas sport- och nöjessidor är gärna ledigt och skämtsamt, och politikens språk, i varje fall i dess populärare tappningar, har på senare år i allt högre grad färgats av sportspråket. De återstående fyra AE-fraserna är av varierande slag men har gärna

¹ Tack till Arne Olofsson som tillhandahöll exemplet.

samband med vardagslivet. Ett exempel är *göra en Clark Kent* som här syftar på en familjefaders förvandling till tomte på julafton (på samma sätt som Clark Kent genom ett klädbyte förvandlas till Stålmannen).

Man kan utan vidare konstatera att inga av de 34 aktionella eponymerna resp. AE-fraserna i Språkbanken är lexikaliserade i ens tillnärmevis samma grad som *mollbergare* eller *gallup*. Flera av dem är mycket tillfälliga, men hur tillfällig en AE-fras än är finns det nog vissa krav som den bör uppfylla för att vara lyckad. (Kanske kan man säga att en riktigt lyckad AE-fras inte ska behöva förklaras.) Eponymen bör i allmänhet utgå från en relativt känd person som har utfört en omskriven och gärna ovanlig och spektakulär handling. Om personen ifråga förknippas med flera handlingar bör en av dessa vara mycket mer känd än de övriga. Valet mellan olika möjliga tolkningar bör inte vara alltför fritt. Man kan t.ex. fråga sig om AE-frasen *göra en Palme* skulle fungera så bra. Kanske var Palme känd för alltför många olika saker; det skulle inte vara lätt att gissa vad som avsågs i det speciella fallet.

Inte sällan finns dock mer än en tänkbar tolkning i AE-fraserna i vår beläggsamling, och då är en förklaring nästan nödvändig. Att *göra en Erlander* skulle mycket väl kunna betyda 'berätta en rolig historia i TV' eller 'sitta som statsminister i flera decennier'. Att *göra en Ludmila* kunde ha betytt 'ta VM-medalj efter genomgången sjukdomsbehandling', 'gå över från en stor idrott till en mindre' och tyvärr också 'använda förbjudna preparat'. Och att *göra en Clinton* har två olika autentiska innebörder i vår lilla beläggsamling. I inte mindre än 29 av våra AE-fraser har författaren också funnit det lämpligt att ge en förklaring.

Det kan slutligen nämnas att tre av AE-fraserna är av samma slag som *göra en bojkott*, nämligen *göra en Berlusconi*, *göra en Robinson* och *göra en somalier*. Eponymen resp. det appellativa substantivet betecknar här någon som är föremål för en handling. Berlusconi har – i det här sammanhanget – inte själv gjort något utan lanserats som politiker av andra, och något liknande gäller de båda andra fraserna. *Somalier*-frasen är självklart helt makaber och det bör betonas att den i tidningartiklarna bara har använts vid citering av personer som ägnar sig åt motsvarande typ av våldsutövning.

I beläggsamlingen finns två exempel på icke-eponymer, *somalier* och *svensk*. I samband med Jan O. Karlsson-affären hösten 2002 myntades ytterligare en AE-fras av denna typ, nämligen *göra en pudel*. Det betyder att helt förbehållslöst medge ett misstag och be om ursäkt och idén är att pudlar lägger sig på rygg och sprattlar och därmed gör ett hjälplöst intryck. Uttrycket användes också mycket under den stora Schyman-affären i början av 2003. Det betonades dock att Gudrun Schyman i

motsats till Jan O. Karlsson inte ”gjorde en *hel pudel*”. I motsats till de flesta AE-fraserna i beläggsamlingen torde uttrycket *göra en pudel* ha goda chanser att lexikaliseras.

*

Det återstår till sist att fundera över en än så länge bara tänkt AE-fras, nämligen *göra en Aina* (Lundqvist). Skulle den fungera, och vad skulle den kunna betyda? Utan tvekan har Aina genom sin mer än 40-åriga yrkesgärning utfört något, om inte spektakulärt, så dock ganska ovanligt inom skol- och universitetsvärlden. Mitt förslag till ”tolkning” av AE-frasen *göra en Aina* tar fasta på det och lyder: ’arbeta (minst) 20 år i skolan och sedan (minst) 20 år på universitetet’.

Litteratur

Bergh, Gunnar 2000. *Kejsare, huliganer och pappenheimare. En utflykt bland ord och uttryck bildade på personnamn*. 2 uppl. Stockholm. Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet. Huvudredaktör: Lena Moberg. Stockholm: Svenska språknämnden 2000.
OED=*Oxford English Dictionary*. Oxford 1884–1931.

TABELL 1. AE-fraser i Press 95–98*

göra ...	vem gör ...?	vilket innebär att ...
	<i>Press 95</i>	
en Andrea	rollfigur i tv-serie	bli gravid
en Beatles	the Doors	göra en speciell typ av nyinspelning
en Berlusconi**	Jan Stenbeck	lansera en massmedial populist som politiker
en Charlie George	Anders Svensson	avgöra en fotbollsmatch i slutminuterna
en Kenneth	A.Schwarzenegger	bli med barn (trots fel kön?!)
en de Niro	karaktär i tv-serie	göra som Robert de Niro i am. tv-serie (?)
	<i>Press 96</i>	
en Jimi Hendrix	Yngwie Malmsten	spela gitarr med tänderna
en nygrenare	flera soc.-dem. toppolitiker	avsäga sig kandidatur till partiledarskap
en Sacchi	Aimé Jacquet	byta ut flera toppspelare
en Sigge	obestämd	bjuda flott
	<i>Press 97</i>	
en Brolin	Bengt Andersson	resa hem trots proffskontrakt med utl. klubb
en Clark Kent	en far på julafton	byta till jultomtekläder
en Garbo	?	?
en Kurt	M. Hutchence	begå självmord (liksom Kurt Cobain)
en Ljungskile	Pixbo (en klubb)	låta ett företagsnamn ingå i klubbnamnet
en Ludmila	Magdal. Forsberg	komma igen och ta bragdmedalj året därpå
en Mona Sahlinare	Gudrun Schyman	ta timeout från politiken
en Robinson**	obestämd	rangordna kamrater/medarbetare
en Sinatra	Al Pacino	?
en somalier**	”en kamrat”	hoppa jämfota på ngns huvud (!!)
en Sverige	Norge	gå vidare i fotbolls-VM efter slutmatch i grupp-spelet mot Brasilien
en Wassbergare	Ludmila Engquist	vägra ta emot SvD:s bragdmedalj***
	<i>Press 98</i>	
en Blair	Göran Persson	kopiera motståndarnas politiska program
en Chirac	Carl Bildt	tala som en vänsterpolitiker (trots konservativ grundsyn)
en Clinton	Göran Persson	kopiera motståndarnas politiska program
en Clinton	greve Almagro (i Figaros bröllop)	göra sig skyldig till sextrakasserier
en Dählie	”herr Chosan”	landa på rygg i kastrull med kålsoppa (?)
en Erlander	Alf Svensson	nå sitt bästa valresultat efter många år som partiledare
en Foppa	R. Hansson	göra ett finessrikt ishockeymål
en Gardell	Peter Wahlbeck	gå från ståuppscener till teatern
en Helsingborg	Norrtälje	stava med e i stället för med ä
en Ravelli		rädda en straffspark i avgörande läge

en svensk 1994	Danmark (1998)	lyckas i fotbolls-VM
en winbergare	Marg. Winberg	uttrycka sig otydligt

*Parafaserna i högerkolumnen innehåller i flera fall bedömningar eller värderingar som inte är okontroversiella. Jag tar inte ställning till detta utan återger bara det som står i utgångstexten. Några av AE-fraserna är som synes svårtolkade.

**Eg. inte äkta AE-fraser (jfr ovan).

***Endast hypotetiskt; Ludmila Engqvist tog emot bragdmedaljen.